

УДК 159.923.2

Narrative as a means of solving meaningful problems in a situation of uncertainty

Наратив як засіб розв'язування смислових задач у ситуації невизначеності

Nataliia Chepelieva

The full member of the NAES of Ukraine, Doctor of Psychological Sciences,
Professor, Deputy Director of Research Work

Наталія Чепелєва

Дійсний член НАПН України, доктор психологічних наук, професор,
заступник директора з науково-дослідної роботи

E-mail: chepelevan@gmail.com

ORCID iD 0000-0002-2085-4148

*G.S. Kostiyk Institute of Psychology
of the NAES of Ukraine*

2, Pankivska str., Kyiv, 01033

Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України

Паньківська, 2, Київ, 0103

Abstract

The purpose of the article: is to show that the personality life competence is determined by the development of his ability to solve problems that arise in unpredictable life situations by means of constructing a narrative text.

Life competence is interpreted as a significant prerequisite for the successful resolution of various life and personal problems that a person faces, especially in situations of uncertainty. It is the analysis, interpretation, and understanding of such situations that motivates a person to independently set and successfully solve problems, first of all, problems of searching and finding sense. Lack of information about the situation, its inconsistency, newness, and complexity of the situation are among the most common factors that cause the uncertain situation and make it difficult to

adequately perceive and understand it. The most significant factor that complicates human activity in a situation of uncertainty is semantic uncertainty. It creates in the personality an anxious state associated with future uncertain events, for which it is difficult to prepare since there are no corresponding equivalents in the individual experience that would allow overcoming the semantic chaos. An important role in the interpretation of an uncertain situation is played by interpretation, which is a cognitive process of giving concrete meaning to the multidimensional components of an individual's experience. Narrative is the leading interpretative scheme that determines the transformation of personal experience and its adaptation to a new situation. It is expedient to interpret it as a means of solving semantic problems faced by an individual in a situation of uncertainty.

A leading role in the process of generating a narrative is played by reflection, which is an important resource for creating meaning, adapting to life changes, and overcoming difficult life situations.

Keywords: *life competence, interpretation, narrative, meaningful task, life task, reflection.*

Анотація

Мета статті: показати зумовленість життєвої компетентності особистості розвитком в неї здатності до розв'язування задач, що виникають у непередбачуваних життєвих ситуаціях, засобами побудови оповідального тексту (наративу).

Життєва компетентність тлумачиться як вагома передумова успішного розв'язання різноманітних життєвих та особистісних задач, які постають перед людиною, особливо в ситуаціях невизначеності. Саме аналіз, інтерпретація та осмислення таких ситуацій спонукають особистість до самостійної постановки та успішного розв'язання задач, насамперед, задач на пошук та віднайдення смислу.

До найрозповсюдженіших чинників, що зумовлюють ситуацію невизначеності, утруднюють її адекватне сприймання та розуміння належать дефіцит інформації про ситуацію, її суперечливість, новизна та складність

ситуації. Найбільш суттєвим чинником, що утруднює діяльність людини в ситуації невизначеності, є саме смислова невизначеність, яка породжує в особистості тривожний стан, пов'язаний з майбутніми невизначеними подіями, до яких важко підготуватися, оскільки в індивідуальному досвіді немає відповідних еквівалентів, які б дозволили подолати смисловий хаос.

Важливу роль у тлумаченні невизначеної ситуації відіграє інтерпретація, яка є когнітивним процесом наділення конкретним сенсом багатовимірних складових досвіду особистості. Провідною інтерпретаційною схемою, яка зумовлює трансформацію досвіду особистості, його адаптацію до нової ситуації є наратив, який доцільно тлумачити як засіб розв'язування смислових задач, що постають перед особистістю у ситуації невизначеності.

Провідну роль у процесі породження наративу відіграє рефлексія, яка є важливим ресурсом смислоутворення, адаптації до життєвих змін, подолання складних життєвих ситуацій.

Ключові слова: *життєва компетентність, інтерпретація, наратив, смислова задача, життєва задача, рефлексія.*

Вступ

Травмівні подій, що сталися останнім часом в Україні, насамперед, пов'язані з повномасштабною війною РФ проти України, зумовили колективну психотравматизацію суспільства, появу деструктивних емоційних станів, розлади соціальної адаптації, значні виклики ментальному здоров'ю громадян тощо. Більшість українців опинилися в незвичних соціальних та психологічних умовах, що зумовило необхідність швидкої трансформації соціального й особистісного досвіду як необхідної умови подолання негативних психоемоційних та соціальних наслідків ситуації, що склалася. Розвиток життєвої компетентності особистості в надзвичайних кризових умовах є однією з умов подолання негативних викликів ментальному здоров'ю українців.

Ми виходимо з того, що життєва компетентність є вагомою передумовою успішного розв'язання різноманітних життєвих та особистісних задач, які постають перед людиною, особливо у складних, травмівних або критичних

ситуаціях. Саме аналіз, інтерпретація та осмислення таких ситуацій спонукають особистість до самостійної постановки та успішного розв'язання задач, насамперед, задач на пошук та віднайдення смислу.

Проблема розвитку життєвої компетентності особистості розглядається нами в контексті психолого-герменевтичного підходу, котрий тлумачить особистість як оповідача історій, в яких відображено її життєвий досвід, зокрема, способи успішної дії в складних ситуаціях (Bruner, 1991; Anders, 2004 & Norberg, 2004; Особистість та її історія, 2018; Рудницька, 2023; Denne & Thompson, 1991). Одним із основних засобів об'єктивації особистого досвіду в руслі зазначеного підходу визначено наратив як оповідальний текст, який і дозволяє людині успішно усвідомити не лише минулий досвід, а й пов'язати його з теперішнім та минулим (Bruner, 1991; Проблеми психологічної герменевтики, 2004; Сарбин, 2004; Narrative Psychology..., 1986; Polkinghorn, 1988; Макадамс. 2008).

Досить активно включено в наукових психологічний дискурс і ситуаційний підхід, зокрема, активно досліджуються проблеми суб'єктивної інтерпретації ситуацій (Росс & Нісбет, 2000; Кантор, 2001; Чепелєва, 1999), взаємодії людини і ситуації (Webster, 2009; Magnusson, 1981), особливості дії людини в ситуаціях невизначеності (Mobilis in mobili, 2018).

Мета статті: показати зумовленість життєвої компетентності особистості розвитком в неї здатності до розв'язування задач, що виникають у непередбачуваних життєвих ситуаціях, засобами побудови оповідального тексту (наративу).

Виклад основного матеріалу.

Перебіг досвіду людини в звичних буттєвих ситуаціях великою мірою залежить від наявності в неї готових схем інтерпретації таких ситуацій та сценаріїв поведінки в них. Такі схеми та сценарії закладені в культурі, зокрема, в її текстах, і трансформуючись в свідомості особистості, закладають основу її суб'єктивного досвіду. Крім того, велику роль відіграє найближче оточення людини, забезпечуючи її груповими, сімейними міфами та історіями, в яких також відображені типові схеми реагування на ситуацію.

Велику роль в усвідомленні особистого досвіду відіграють зовнішній та внутрішній контексти. Під зовнішнім контекстом ми розуміємо систему зовнішніх факторів навколишньої дійсності прямого та непрямого впливу, множинних умов як експліцитного, так й імпліцитного впливу на індивіда, соціокультурних, природних, людських факторів, різних ситуацій повсякденності та їх окремих елементів. Внутрішній контекст ми пропонуємо артикулювати як смислову рамку, фрейм який людина застосовує для інтерпретації досвіду: явищ, фактів, подій, що відбуваються або можуть статися з нею та/або іншими. З одного боку, внутрішній контекст неминуче є обмежувачем досвіду: людина бачить світ крізь його призму, певну оптику тих чи інших смислів. З іншого боку, наявність внутрішнього контексту постає ключовою умовою того, щоб діалог людини зі світом у принципі стає можливим. Накидаючи власні смислові фрейми на навколишню дійсність, індивід набуває можливості її інтерпретувати та реінтерпретувати – надавати світові смислового виміру, здійснювати ціннісно-смислову детермінацію власного життя (Дискурсивне конструювання досвіду..., 2022).

Якщо говорити про ситуацію, в якій опинилося українське суспільство з початком повномасштабної війни, то зазначені вище контексти, як зовнішній, так й внутрішній, звужуються завдяки смисловій трансформації соціального та особистісного світів. Зовнішній контекст в сучасних умовах великою мірою визначається воєнною ситуацією, внутрішній – особистісними смислами також трансформованими під впливом несприятливих зовнішніх обставин. Останній набуває рис унікальності, фатальності, непередбачуваності, смислової невизначеності, по суті стає травмівним для особистості. Звична система смислів, зумовлена перебуванням людини в буденних ситуаціях, ламається, нова ж система потребує задіяння наявних у людини ресурсів, насамперед смислових, для вибудовування сценаріїв дії в нових непередбачуваних обставинах та віднайдення нових інтерпретаційних схем для їх тлумачення.

Як зазначають А. Шюц і Т. Лукман, людина опиняється в ситуації зі своєю системою мотиваційних та інтерпретаційних релевантностей, тобто привносить в ситуацію певні настановлення, плани, начерки дій та запас вже сформованих

тлумачень та типізацій (Шюц, Лукман, 2004). Інакше кажучи, сам факт перебування людини в однотипних або близьких за змістом, а значить і за способом реагування ситуацій робить їх заданими, типовими. Крім того, зовнішня схожість життєвих проблем різних людей є передумовою для виникнення схожих тем у соціокультурних дискурсах.

Однак кожна людина протягом свого життя потрапляє в безліч ситуацій, які не мають жорстко окреслених меж і потребують гнучкого реагування залежно від конкретних життєвих обставин. Це проблемні ситуації (кризові, травмівні, непередбачувані тощо), які не мають однозначного розв'язку, зумовлюють різні способи їх інтерпретації і, відповідно, реагування на них, інакше кажучи, потребують переведення ситуації в задачу. Навіть у соціальних ситуаціях, що містять закріплені в культурі способи їх тлумачення, трапляється безліч варіацій реальних обставин, аналіз яких вимагає від людини значного напруження всіх її внутрішніх ресурсів.

Найбільш травмівними, на наш погляд, є ситуації невизначеності, які викликають у людини відчуття хаосу, неможливість здійснювати контроль над ситуацією, віднайти її смисл та способи виходу з неї. Крім того, характерним для таких ситуацій є суб'єктивна неможливість прогнозу її розвитку неможливість передбачити перебіг тих чи інших подій. Причому, чим вищий потенціал невизначеності ситуації, тим більше прагнення особистості до її визначення, пошуку її смислу, який спрямував би людину до віднайдення шляхів виходу із такої ситуації.

Невизначеність виникає в різних сферах життя людини, особливо в процесі розв'язання багатьох задач, як навчальних, професійних, так й задач, що виникають у повсякденному житті. Особливо ця проблема загострилася в умовах повномасштабної агресії РФ проти України, занутивши українців у зовсім нові, до того ж травмівні обставини, які не мають аналогів в їх минулому досвіді, поставивши перед ними зовсім нові задачі, які потребують задіяння усіх смислових та ментальних ресурсів особистості.

Невизначеність ситуації може спричинятися багатьма чинниками.

Найрозповсюдженішими серед них є дефіцит інформації про ситуацію, тобто неможливість віднайти в культурі, соціумі або власному досвіді відповідні еквіваленти; суперечливість інформації, що стає на заваді її впорядкуванню, організації; новизна ситуації, яка теж стає на заваді віднайдення знайомих зразків; складність ситуації, яка часто спонукає конфлікт інтерпретацій, що теж утруднює її адекватне сприймання та розуміння.

Однак, на наш погляд, найбільш суттєвим чинником, що утруднює діяльність людини в ситуації невизначеності є саме смислова невизначеність, яка спонукається усіма зазначеними вище причинами. Саме дефіцит, суперечливість, новизна та складність ситуації стають на заваді її осмислення, перешкоджаючи успішному виходу з неї. Крім того, смислова невизначеність породжує в особистості тривожний стан, пов'язаний з майбутніми невизначеними подіями, до яких важко підготуватися, оскільки в індивідуальному досвіді немає відповідних еквівалентів, які б дозволили подолати смисловий хаос.

Коли ми стикаємося в житті з чимось, що виходить за межі звичного, неконгруентному нашому досвіду, то ми намагаємося вловити його смисл, трансформуючи наші інтерпретаційні схеми таким чином, щоб нова, невідома досі подія, новий факт стали сумісними та узгодженими з нашим досвідом, насамперед з нашою смисловою системою. Інакше кажучи, потрапляючи в невизначену ситуацію, людина має перебудувати, трансформувати власний досвід з метою віднайдення нового смислу, що відкриває шлях до переведення ситуації в стан визначеності.

На наш погляд, одним із вагомих способів тлумачення невизначених ситуацій є інтерпретація. Вона є когнітивним процесом наділення конкретним сенсом багатовимірних складових досвіду особистості, спробою співвіднесення її внутрішньої «мапи світу» із зовнішньою реальністю, прагненням наділити значеннями певні поняття та явища; способом розуміння, процесом привнесення сенсу в різні життєпрояви (дії, вчинки) особистості, об'єктивування її досвіду в знаковій формі (Дискурсивне конструювання досвіду..., 2022). Однак для цього особистість має віднайти нові інтерпретаційні схеми, які б дозволили узгодити

невизначену ситуацію з наявним досвідом або ж вибудувати нові шляхи тлумачення і подальшого виходу з ситуації невизначеності, надавши їй нового сенсу, тобто трансформувати в ситуацію, яка підлягає інтерпретації, стає більш визначною. Інакше кажучи, повністю нова, невизначена ситуація потребує від особистості вироблення нових схем інтерпретації, нових типізації, релевантних цій ситуації. Якщо з'ясовується невідповідність схеми інтерпретації інформації, що надходить, то людина має звернутися до тлумачення із застосуванням інших інтерпретаційних схем, які до цього не були релевантними.

Таким чином, для віднайдення виходу з ситуації невизначеності особистість має збудувати нову смислову конструкцію, яка відкривала б для неї «горизонт можливостей» породження нового смислу, який показав би альтернативні шляхи діяльності в такій ситуації. На наш погляд, конструкцією є наратив, який задає людині горизонт нового досвіду, що відповідає як змінам зовнішньої невизначеної ситуації, так й особистісним змінам, які зумовлюють аналіз широкого спектру можливих продуктивних дій у складних ситуаціях і, як наслідок, побудову рефлексивного проєкту власного майбутнього (Гидденс, 2011).

Ми визначаємо наратив як замкнену оповідну структуру, що надає життєвим подіям послідовності і завершеності, організує їх у хронологічному або ж іншому, підпорядкованому якійсь єдиній логіці, порядку. Наратив містить також оцінки найбільш значимих подій, афективне ставлення до них оповідача. Він породжується, виходячи з загальної життєвої концепції оповідача, його особистісного міфу. Інакше кажучи, наратив – це смислова структура, що включає усі основні ознаки оповідального тексту (автора, героїв, події, сюжет тощо). Він являє собою культурну рамку (фрейм), в яку «вміщуються» реальні події, з тим, щоб їх зрозуміти, осмислити, включити в особистісний досвід за допомогою розповіді або історії (Проблеми психологічної герменевтики, 2004).

Наратив таким чином можна тлумачити як когнітивну схему інтерпретації будь-яких ситуацій – як соціальних, так й особистісних. Це зумовлено тим, що більшість дослідників розглядають його як універсальну схему конструювання смислу через тематичне розташування фактів, подій у вигляді організованих

сюжетів, які, своєю чергою вміщені в часовий, соціальний та особистісний простори (Bruner, 1991; Narrative Psychology..., 1986; Polkinghorn, 1988; Макадамс). Крім того, наратив, особливо якщо мова йде про опис травмівної, невизначеної ситуації, як правило, зосереджується на головній темі – лейтмотиві, в якому відбивається ставлення людини до травмівних подій. Безперечно в сучасних умовах повномасштабної війни такими невизначеним, непередбачуваним, а отже й кризовим, травмівним є усе, що пов'язано із викликами та ризиками, які несе у собі війна.

Таким чином, наратив є соціокультурним засобом структурування та впорядкування особистого досвіду, що опосередковує розв'язання складних задач, що спонукаються ситуацією невизначеності, виступаючи тим самим універсальним засобом розвитку особистості шляхом залучення інтерпретаційних процесів, які зумовлюють не лише осмислення наявного досвіду, а й його трансформацію, дозволяючи інтегрувати минуле, сучасне й майбутнє. Це виступає вагомим чинником успішного виходу із травмівних кризових ситуацій. Наратив також є засобом, за допомогою якого людина опановує себе, має можливість управляти собою, трансформувати себе. Як зазначав М. Мамардашвілі, свідомість знаходиться, як правило, в неструктурованому стані, а призводить до осмислення досвіду лише певна структура, яку може надати свідомості якесь переживання, текст, твір мистецтва тощо (Мамардашвили, 1997). На думку Т. Сарбіна, виживання в світі смислів та значень було б проблематичним, якщо б ми не мали здатності створювати та інтерпретувати історії про переплетіння людського життя (Сарбин, 2004).

Наратив є одним із провідних засобів розв'язання складних ситуаційних задач ще й тому, що важливою його характеристикою є проблемність, тобто центральним в сюжеті наративу є подія, що перериває звичний перебіг речей, тобто кризова подія, яка змушує особистість по новому інтерпретувати звичний перебіг життя, перебудовуючи його згідно нових обставин. Тобто наратив зосереджений на поворотних моментах людського життя, подіях, які змінюють як зовнішню звичну ситуацію, так й саму особистість. (Labov, 2001). Інакше кажучи

він стає ядерним, таким, що зумовлює провідний лейтмотив теперішнього і подальшого життя особистості.

Як вже зазначалося, наратив – це не лише оповідь про минуле, але й про зв'язок минулого з теперішнім та майбутнім. Аналізуючи свій минулий досвід, власні дії в тих чи інших складних ситуаціях, людина має прийти до себе теперішнього усвідомити, що саме в минулому досвіді допомогло їй вийти з складної ситуації, що саме послугувало ресурсом для збирання себе та надало сил жити далі, тобто намітити шляхи виходу із складної ситуації, траєкторію розвитку себе в майбутньому. На наш погляд, вагому роль у цьому процесі відіграє рефлексія, яка й дозволяє трансформувати власний досвід і, відповідно, свої дії у складних обставинах, віднайти шляхи подальшого саморозвитку. Інакше кажучи, рефлексія стає засобом породження наративу, який, крім іншого, дозволяє вибудувати сценарій власного майбутнього у нових непередбачуваних обставинах.

Саме рефлексія дозволяє особистості зайняти позицію суб'єкта відносно себе, ситуації в якій вона опинилася, роблячи таким чином життя осмисленим. Крім того, рефлексія дозволяє подолати стереотипи, що склалися в минулому, досить стабільному досвіді, віднайти нові смисли релевантні новій непередбачуваній ситуації. Вона є також засобом мобілізації внутрішніх ресурсів особистості, сприяючи продуктивній трансформації смислів, діяльності, поведінки, ставлень до навколишнього. Інакше кажучи, рефлексія стає одним з провідних засобів побудови наративу, з одного боку, адекватного наявній ситуації, з іншого – засобом породження когнітивно-смислової моделі ймовірного майбутнього.

Таким чином, рефлексія відіграє важливу роль в осмисленні, організації та структуруванні особистого досвіду, а отже вона є провідним засобом конструювання особистісного наративу. Крім того, рефлексія є вагомим інструментом розвитку особистості, що особливо важливо в складних непередбачуваних ситуаціях, які в іншому випадку призводять до стагнації особистісного розвитку. Як зазначає У. Штаудингер, рефлексія, насамперед

рефлексія життя, – це ресурс, який особистість застосовує для вибору нових стратегій життя, на відміну від стратегій, що ведуть до регресу (Staudinger, 2001).

На думку багатьох дослідників, людина, проживаючи життя, створює його рефлексивний проєкт, що інтегрує реконструкцію минулого, теперішнього та майбутнього, сприяє вирішенню критичних ситуацій, життєвих проблем, віднайдення ресурсу подальшого розвитку (McAdams, 1995; Еріксон, 2008; Birren, Cochran, 2001; Ryff, Singer, 1998). Інакше кажучи, рефлексія особистого досвіду сприяє віднайденню нових смислів та перспектив подальшого розвитку, пошуку шляхів виходу із складних життєвих ситуацій. Вона є важливим ресурсом смислоутворення, адаптації до життєвих змін, подолання складних життєвих ситуацій. Задіяння рефлексії в процесі створення наративу сприяє аналізу та переосмисленню індивідуального досвіду, постановці актуальних наявній ситуації життєвих задач, створенню рефлексивного проєкту подальшого життя і, як наслідок, продуктивному розв'язанню складних життєвих проблем.

Таким чином, рефлексивні процеси відіграють вирішальну роль в інтерпретації особистого досвіду, сприяючи трансформації наративу як засобу закарбування такого досвіду в смисловій сфері людини. На нашу думку, основними механізмами інтерпретації особистого досвіду є семіотичний та комунікативний (Чепелева, 2003). Семіотичний механізм дозволяє означувати реальність, накладаючи на неї ті чи інші когнітивні структури, організуючи та концептуалізуючи її. Починає перебудовуватися старий тезаурус (в його традиційному розумінні) за рахунок формування нових значень, що своєю чергою дозволяє визначити нові денотати, краще зрозуміти, що відбувається. Потім, коли новий тезаурус вибудовано, починається структурування або навіть переструктурування нової інформації на основі нової концептуальної структури. Цей процес сприяє створенню нових концептуальних схем, які починають діяти як схеми інтерпретації нової інформації.

Комунікативний механізм, на відміну від семіотичного, спрямований на Іншого, в тому числі на внутрішнього Іншого. В результаті дії цього механізму реальність конструюється в наративній формі, тобто формі, що дозволяє оповісти

про своє розуміння реальності як собі, так й Іншому. При цьому на початкових етапах її осмислення особистість намагається задіювати готові інтерпретаційні схеми, не вдаючись до рефлексії, як ситуації, так і свого ставлення до неї. Інакше кажучи людина намагається застосовувати вже наявні наративні структури. Однак за наявності складної, невизначеної травмівної ситуації людина постає перед необхідністю вибудовувати нові наративи, трансформуючи за допомогою інтерпретаційних процесів не лише власний Я- наратив, але іноді й власну ідентичність. Обидва механізми інтерпретації особистого досвіду в ситуаціях невизначеності спрямовані на трансформацію базового наративу особистості, виступаючи вагомим чинником успішного виходу з таких ситуацій.

Як правило, в ситуації невизначеності, тобто у раптово виниклій, непередбачуваній ситуації, особливо якщо вона є травмівною, критичною, смислова система руйнується – виникає смисловий хаос, смислова система розпадається, що відбивається на структурі тексту наративу. На думку Д.О. Леонтєва, – це варіант спрощення світу, тобто зведення його до двох-трьох базових вимірів, що дає можливість реагувати на непередбачувану ситуацію знайомим, простим елементарним способом (*Mobilis in mobili...*, 2018).

Інакше кажучи, людина відмовляється (або не в спроможності) від задіяння інтерпретаційних процесів і, відповідно, від рефлексії як одного із провідних способів інтерпретації і починає спрощувати ситуацію, вдаючись до стратегії перевизначення. Можна припустити, що ситуація не тлумачиться як задача, яку слід розв'язати за допомогою нових нетрадиційних засобів, а іде пошук вже відомих з минулого досвіду алгоритмів. Тобто у випадку спрощення ситуації людина використовує стратегію її перевизначення. Спираючись на ідеї Ю.І. Машбиця про перевизначення та довизначення учіннєвих задач (Машбиць, 2019), під перевизначенням задачі на смисл, яка виникає в процесі сприймання та інтерпретації ситуації, ми розуміємо зміну структури задачі з метою адаптації її до власної психічної реальності людини без зміни її внутрішнього сенсу та без усвідомлення необхідності внутрішніх змін, спрямованих на трансформацію особистого досвіду.

Якщо говорити про наратив, то в процесі перевизначення смислових задач змінюється лише його зовнішня структура, тобто інакше komponуються події, деякі вилучаються, інші, навпаки – додаються та стають ключовими у той чи інший період життя, але внутрішня (смилова) структура тексту залишається незмінною (Чепелєва, 2019). Отже, у випадку спрощення ситуації та задіяння стратегії її перевизначення, змінюється лише зовнішня структура наративу, але особистість залишається в тих же смислових межах. По суті це намагання (як правило, непродуктивне) адаптуватися до нової ситуації, нічого не змінюючи в своїй смисловій системі досвіду. Смилова структура особистості настільки спрощується, досвід настільки редукується до вже наявних схем, що система смислів і наративів, що їх відображують, коstenіють і, як наслідок, особистість починає стагнувати (Дискурсивне конструювання досвіду...2022).

Інший спосіб впорядкування хаосу, який спричиняє невизначена ситуація, – спробувати самому ускладнитися, тобто, як зазначає Д.О. Леонтьєв, вибудовувати нову структуру: структуру світу, структуру пояснення власної поведінки, структуру управління собою та власним життям, намагаючись наздогнати складність світу (*Mobilis in mobili...*, 2018). Провідною стратегією продуктивного реагування на ситуацію невизначеності є стратегія довизначення. На думку Ю.І. Машбиця, довизначення задачі – це привнесення особистісного сенсу у задачу, що залежить як від об'єктивних, так й від суб'єктивних чинників (Машбиць, 2019). Такий особистісний смисл базується на розумінні та інтерпретації особистого досвіду, а процес довизначення задачі веде до трансформації смислового простору особистості, спонукаючи її до самозмін, саморозвитку, самопроєктування.

У цьому випадку конструюється альтернативний наратив, котрий відображає можливі смисли, розширює смислові рамки, що дозволяє виробити стратегію осмислення нової ситуації та віднайти (за допомогою альтернативного наративу) шляхи дії в обставинах, що змінюються. Саме інтерпретація, що здійснюється за допомогою рефлексії та створення відповідних дискурсів (наративів), дозволяє впоратися з ситуаціями невизначеності, для тлумачення

яких в особистості немає готових схем (Дискурсивне конструювання досвіду...2022).

Отже, для розв'язання внутрішнього конфлікту, що виник у зв'язку з появою нової, невизначеної ситуації можливими є два шляхи – новий досвід відкидається, а сталий наратив відновлюється у своїй цілісності та завершеності або ж він переосмислюється, трансформується, наповнюючись новим смислом і вибудовується новий текст і, відповідно, новий досвід, який відповідає як змінам зовнішньої інформаційної ситуації, так й особистісним змінам. Перший шлях є непродуктивним, таким, що веде до стагнації особистості та її травматизації другий – до особистісного зростання, відкритості новому досвіду, віднайденню продуктивних шляхів розв'язання смислових задач, що постають у ситуації невизначеності.

Висновки

Життєва компетентність особистості є вагомою передумовою успішного розв'язання різноманітних життєвих та особистісних задач, які постають перед людиною, особливо в складних, травмівних або критичних ситуаціях. До таких ситуацій, насамперед, належить ситуація невизначеності, для якої характерним є порушення смислової сфери особистості та складність у віднайденні нового смислу існування, який дозволив би їй віднайти шляхи подолання такої ситуації, продуктивного виходу з неї.

До найрозповсюдженіших чинників, що зумовлюють ситуацію невизначеності, утруднюють її адекватне сприймання та розуміння, належать дефіцит інформації про ситуацію, її суперечливість, новизна та складність ситуації. При цьому найбільш суттєвим чинником, що утруднює діяльність людини в ситуації невизначеності, є саме смислова невизначеність, яка породжує в особистості тривожний стан, пов'язаний з майбутніми невизначеними подіями, до яких важко підготуватися, оскільки в індивідуальному досвіді немає відповідних еквівалентів, які б дозволили подолати смисловий хаос.

Важливу роль у тлумаченні невизначеної ситуації відіграє інтерпретація, яка є когнітивним процесом наділення конкретним сенсом багатовимірних

складових досвіду особистості, спробою співвіднесення її внутрішньої мапи світу з зовнішньою реальністю, прагненням наділити значеннями певні поняття та явища; способом розуміння, процесом привнесення сенсу в різні життєпрояви.

Провідною інтерпретаційною схемою, яка зумовлює трансформацію досвіду особистості, його адаптацію до нової ситуації є наратив, який доцільно тлумачити як засіб розв'язування смислових задач, що постають перед особистістю в ситуації невизначеності. Важливою його характеристикою є проблемність, тобто центральним в сюжеті наративу є подія, що перериває звичний перебіг речей, тобто кризова подія, яка змушує особистість по новому інтерпретувати звичний перебіг життя, перебудовуючи його згідно нових обставин, надаючи тим самим можливість віднайти шляхи виходу із травмівної невизначеної ситуації.

Провідну роль у процесі породження наративу відіграє рефлексія, яка є важливим ресурсом смислоутворення, адаптації до життєвих змін, подолання складних життєвих ситуацій.

Конфлікт інтересів.

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.

References

- Bruner J. (1991). The narrative construction of reality. *Critical Inquiry*. 18. 1–21.
- Anders, L. A., & Norberg, R. N. (2004). A phenomenological hermeneutical method for researching lived experience. *Caring Sciences*, 18(2), 145–153. <https://doi.org/10.1111/j.1471-6712.2004.00258.x>.
- Chepeleva, N.V., Papucha, M.V. (Eds.) (2018). *Osobistist' ta її istorija: kolektivna monografija* [Personality and its history: a collective monograph]. Nizhyn: M. Gogol Nizhyn univ. Publ. [in Ukrainian].
- Rudnytska S. Yu. (2023). Protseusualno-smyslova model rozvytku zhyttievoi kompetentnosti osobystosti [Procedural-semantic model of the personality life competence development]. *Technologies of intellect development*. Vol 7, 1(33). Retrived from:

http://psytir.org.ua/index.php/technology_intellect_develop/article/view/616 [in Ukrainian]

Denne, J. M., & Thompson, N. L. (1991). The Experience of Transition to Meaning and Purpose in Life. *Journal of Phenomenological Psychology*, 22(2), 109–133. <https://doi.org/10.1163/156916291X00091>.

Ross, L., & Nisbett R. (2000). *Chelovek i situatsiya. Uroki sotsial'noy psikhologii* [Person and situation. Lessons of social psychology]. Moscow: Aspect Press.

Sokhan, L.V. (Ed.) (2003). *Zhyttyeva kompetentnist osobystosti*. [Personality life competence]. Kyiv: Bohdana. [in Ukrainian]

Kantor, N. (2001). Vospriyatiye situatsiy: prototipy situatsiy situatsii i prototipy «cheloveka-v-situatsii» [Situation Perception: Situation Prototypes and Person-in-Situation Prototypes]. In *Psikhologiya sotsial'nykh situatsiy– Psychology of Social Situations* (pp. 212–216). St. Petersburg: Piter. [in Russian]

Chepeleva, N. V. (1999). Zhyttyeva sytuatsiya osobystosti [Personality life situation]. In *Osnovy praktychnoyi psykholohiyi – Basics of practical psychology* (pp.112–135). Kyiv: Lybid. [in Ukrainian].

Webster, G. (2009). The person–situation interaction is increasingly outpacing the person–situation debate in the scientific literature: A 30-year analysis of publication trends, 1978–2007. *Journal of Research in Personality*, Vol. 43, 278–279. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/240209597_The_person-situation_debate_in_the_scientific_literature_A_30-year_analysis_of_publication_trends_1978-2007

Magnusson, D. (1981). Wanted: A Psychology of Situations. In *Toward a Psychology of Situations: An Interactional Perspective* (pp. 13–21). New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publ. – Psychology Press.

Chepeleva, N. V. , Smulson, M. L., Rudnytska, S. Yu., Zazymko, O. V., Zaretska, O. O., Shylovska, O. M., ... & Gudinova, I. L. (2022). *Dyskursyvne konstruyuvannya dosvidu u konteksti rozvytku osobystosti: monografiya* [Discursive construction of experience in the context of personality development: monograph]. Chepeleva, N. V. (Ed.). Kyiv : G. S. Kostyuk Institute of Psychology, National Academy of Pedagogical

Sciences of Ukraine. Retrieved from: <https://lib.iitta.gov.ua/731506/> [in Ukrainian].

Schutz, A., & Lukman, T. (2004). *Strukturi zhyttysvitu* [Structures of the life world]. Kyiv: Center for Spiritual Culture. [in Ukrainian]

Giddens, E. (2011). *Posledstviya Sovremennosti* [The consequences of modernity]. Moscow: Praxis. 352. [in Russian]

Chepeleva, N.V. (Ed.) (2004). *Problemi psihologichnoi germeneytyki* [Problems of psychological hermeneutics]. Kyiv: Milenium. [in Ukrainian]

Sarbin, T. R. (Ed.) (1986). *Narrative Psychology: The Storied Nature of Human Conduct*. Praeger Publishers/Greenwood Publishing Group. 322.

Polkinghorne, D. E. (1988). *Narrative knowing and the human sciences*. State University of New York Press. 232.

McAdams, D.P. (2008). Psihologija zhiznennyh istorij [Psychology of life stories]. *Metodologija i istorija psihologii - Methodology of psychology*. 3 (3), 135–167. [in Russian].

Mamardashvili, M. K. (1997). *Psihologicheskaja topologija puti* [The psychological topology of the path]. Moscow: Ad Marginem [in Russian].

Sarbin, T.R. (2004). Narrativ kak bazovaya metafora dlya psikhologii [The narrative as a basic metaphor for psychology]. *Postneklassicheskaya psikhologiya - Post-classical psychology*, 1, 6–28 [in Russian].

Labov, W. (2001). Cancer, tattoo, and the narrative performance of identity. In *Narrative and identity: Studies in autobiography, self, and culture* (pp. 145–184). Amsterdam: John Benjamins.

Staudinger U.M. (2001). Life reflection: A social-cognitive analysis of life review. *Review of General Psychology*, 5(2), 148–160.

McAdams, D. P. (1995). What Do We Know When We Know a Person? *Journal of Personality*, 63 (3), 365–396. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1995.tb00500>

Erickson, E. (2008). *Tragedija lichnosti* [Personal Tragedy]. Moscow: Exmo. 256.

Birren J.E., & Cochran K. (2001). *Telling the Stories of Life through Guided Autobiography Groups*. Baltimore: Johns Hopkins University Press. 208.

Ryff, C. D., & Singer, B. (1998). The role of purpose in life and personal growth in positive human health. In P. T. P. Wong & P. S. Fry (Eds.), *The human quest for meaning: A handbook of psychological research and clinical applications* (pp. 213–235). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.

Chepeleva, N. V. (2003). Psikhologicheskiye mekhanizmy ponimaniya i interpretatsii lichnogo opyta [Psychological mechanisms of personal experience understanding and interpretation]. *Mova i kultura - Language and culture. Vol. 2 : Psychology of language and culture - Language and means of mass communication*, Issue 6, 25–33. [In Russian]

Asmolov, A. (Ed.) (2018). *Moblis in mobili: lichnost' v epokhu peremen* [Moblis in mobili: Personality in the era of change]. Moscow: Yask. 546. [In Russian]

Mashbyts, Yu.I. (2019). *Psykhologichni mekhanizmy i tekhnolohiia navchannia* [Psychological mechanisms and technology of teaching]. Kyiv: Interservis [in Ukrainian].

Chepeleva, N.V. (2019). Rozv'yazannya smyslovykh zadach yak chynnyk samoproektuvannya osobystosti [Semantic problems solving as a factor of the personality self-designing]. *Aktualni problemy psykholohiyi: Zb. nauk. prats Instytutu psykholohiyi imeni H.S.Kostyuka NAPN Ukrayiny. T. VIII: Psykhologichna teoriya i tekhnolohiya navchannya – Actual problems of psychology: Coll. Science. Proceedings of the G.S. Kostyuk Institute of Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Vol.VIII : Psychological theory and learning, 10 , 300 – 313 .* [in Ukrainian].

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Авторське право (с) 2023 Chepelieva Nataliia Чепелева Наталія Василівна

Отримано: 20.10.2023

Відрецензовано: 29.10.2023

Опубліковано: 06.11.2023